

Katarzyna Marcol

Uniwersytet Śląski w Katowicach

katarzyna.marcol@us.edu.pl

ORCID: 0000-0002-2531-9216

O folklorze dziecięcym

On children's folklore

Barbara Żebrowska-Mazur,

Słowny ludowy folklor dziecięcy.

Część 1: Istota folkloru dziecięcego,

Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego,

Kraków 2020.

DOI: 10.12775/LL.1.2022.011 | CC BY-ND 4.0

Monografia Barbary Żebrowskiej-Mazur jest próbą teoretycznego uporządkowania ogromnego zasobu dziecięcej literatury ustnej, jednocześnie stanowi zbiór tekstów źródłowych pozyskanych w trakcie kwerend archiwalnych oraz badań terenowych. Badania te polegały na swobodnych rozmowach o dzieciństwie z osobami starszymi, zamieszkującymi region krakowski i zostały przeprowadzone w latach 2012–2017. Publikacja powstała w kontekście rosnącego zainteresowania zbieraniem, opisywaniem i upowszechnianiem przejawów folkloru dziecięcego w ramach różnego rodzaju projektów, publikacji oraz festiwali. Popularność owego tematu wynika w znacznej mierze z priorytetów przyjmowanych w ramach programów rządowych (np. „Kultura ludowa i tradycyjna”) czy w strategiach rozwoju poszczególnych województw. Dokumenty tego typu są podstawą dofinansowywania działań edukacyjnych i popularyzatorskich, przy czym często wskazuje się w nich bezpośrednio na korzyści z promowania

kultury tradycyjnej, obejmującej także folklor środowiskowy. Tym sferom przypisuje się zatem znaczącą rolę w integracji społeczności lokalnych – poprzez wzmacnianie tożsamości i budowanie poczucia dumy z przejawów tradycji regionalnych – ale również w kształtowaniu oferty turystycznej i rozwoju tzw. sektorów kreatywnych. Folklor dziecięcy jest więc często „tworzywem” w rękach nauczycieli, animatorów kultury, artystów i instruktorów zespołów regionalnych, którzy nie tylko budują za jego pomocą więzi o charakterze lokalnym, regionalnym i narodowym, ale także widzą jego wartość w działaniach terapeutycznych, w budowaniu relacji międzypokoleniowych czy w promowaniu dziedzictwa regionu. Wszystko to sprawia, że omawiana książka jest odpowiedzią na oczekiwania szerokiego grona odbiorców w zakresie dostępności materiałów źródłowych i opracowań teoretycznych wspierających różnorodną aktywność podejmowaną w oparciu o folklor dziecięcy. Sporą pomocą dla dydaktyków będzie niewątpliwie aneks, w którym prezentowane są materiały zebrane podczas badań terenowych i kwerendy archiwalnej oraz teksty cytowane w pracy, które pochodzą z publikacji naukowych i popularyzatorskich. Łącznie znajduje się tu aż 681 przekazów polskich oraz obcojęzycznych. We wprowadzeniu autorka wskazała także drugi powód zainteresowania problematyką ustnej twórczości dziecięcej, bardzo indywidualny, jakim jest pragnienie „udokumentowania, zgłębienia, opisanie i docenienia istoty dawnych tekstów” (s. 9).

Barbara Żebrowska-Mazur przedmiotem swych analiz uczyniła folklor dziecięcy wyrosły na bazie tradycyjnego folkloru chłopskiego, zauważając jednocześnie, że podstawą tego obszaru twórczości ustnej są w znacznej mierze przejęte i przetworzone motywy i wątki międzynarodowe. Ten wędrowny charakter elementów świata przedstawionego można zaobserwować na przykładzie przytoczonych w publikacji tekstów, np. wierszyków-zaklęć wypowiadanych podczas strugania fujarek czy wołanek do ślimaka zanotowanych w kilku wersjach językowych (w tym niemieckiej, angielskiej, czeskiej, polskiej). W pierwszej części swojej pracy autorka poświęca wiele uwagi stosunkom pomiędzy światem dorosłych a światem dzieci, zarówno na płaszczyźnie twórczości folklorystycznej, jak i w relacjach rodzinnych oraz społecznych. Za cenny z perspektywy czytelnika uważam rozdział traktujący o sytuacji dzieci w tradycyjnej rodzinie chłopskiej, który może pomóc w zrozumieniu nieistniejących już dziś wzajemnych zależności między członkami wspólnot lokalnych oraz zależności między człowiekiem a naturą. Przybliżone są tu gospodarskie obowiązki dzieci, ukazany jest system wartości regulujący sposób ich odnoszenia się do rodziców, a także ścisła zależność człowieka od ziemi i zwierząt domowych. Tak nakreślone tło ułatwia zrozumienie kontekstu, w jakim przekazywane były teksty folkloru.

Historia badań nad folklorem dziecięcym sięga pierwszej połowy XIX w., kiedy to spośród gromadzonych i opracowywanych przez ludoznawców przejawów kultury duchowej chłopstwa wyodrębnione zostały zabawy słowne najmłodszej grupy wiekowej. W obszernym pierwszym rozdziale Żebrowska-Mazur omówiła stan badań nad polskim folklorem dziecięcym, ukazując tym samym różnorodność podejść metodologicznych oraz trudności z zastosowaniem

jednolitej genologii względem materiału tekstowego. Rozdział ten stanowi wprowadzenie do autorskiej koncepcji klasyfikacyjnej, przy czym – co zostało podkreślone już na wstępie książki – przedmiotem zainteresowania są tu gatunki „niesamodzielne”, czyli funkcjonujące w ścisłym związku z określoną sytuacją wykonawczą. Zaproponowana przez autorkę systematyka jest bardzo szeroka, nie zawiera przy tym rozróżnienia na teksty funkcjonujące w środowisku rówieśniczym (folklor dzieci) i teksty tworzone przez dorosłych z myślą o dzieciach (folklor dla dzieci). Uwzględniono tu więc utwory, w których „dziecko jest nie tylko nadawcą i odbiorcą, ale także obiektem sprawczym i tematem” (s. 12). Jednolita i całościowa genologia tak zdefiniowanego zakresu twórczości słownej, której opracowaniu do tej pory – zdaniem autorki – nie sprzyjały wielość terminów i okazjonalność ich przyjmowania (s. 89), była możliwa do osiągnięcia dzięki przyjęciu pewnych założeń, które jednak są w tym kontekście dyskusyjne.

Zastosowana definicja folkloru dziecięcego jest o tyle poręczna, że pozwala na umieszczenie w jednej kategorii wszystkich tekstów, w których dzieci nie tylko pełnią rolę aktywnych uczestników procesu komunikacyjnego, mających wpływ na estetykę tekstu, konstruowany obraz świata i przekazywane wartości, ale też tych, gdzie dzieci występują wyłącznie w roli odbiorców, a wszystkie wspomniane wyżej aspekty pozostają w gestii dorosłych. Autorka wyodrębniła w ten sposób 26 gatunków słownego ludowego folkloru dziecięcego, wśród których obok rówieśniczych rymowanek, wyliczanek, skandowanek, rozkazywanek, przezywanek, prowokanek i innych, znalazły się teksty skierowane do dzieci, takie jak formuły wypowiedziane po chrzcie i pieśni chrzcinowe, pieśni sieroce, modlitwy dziecięce, kołysanki czy zabawianki paluszkowe. Z perspektywy potencjalnych czytelników książki, za których można uznać dydaktyków upowszechniających folklor środowiskowy, taka definicja oraz koncepcja systematyki materiału jest bardzo praktyczna, bo nie wprowadza dodatkowych dyferencji i niepotrzebnych komplikacji. Jednak z perspektywy naukowej podejście takie jest wątpliwe, ignoruje bowiem ważne osiągnięcia współczesnych badań folklorystycznych, zgodnie z którymi podstawę różnicowania gatunków folkloru stanowi sytuacja komunikacyjna. Zastanawiający jest w tym kontekście brak odwołania choćby do koncepcji Piotra Kowalskiego (1990, 1993), Jolanty Ługowskiej (1993) czy Janiny Hajduk-Nijkowskiej (2016), jednoznacznie stwierdzających, że pojęcie gatunku należy współcześnie traktować jako kategorię wynikającą bezpośrednio z sytuacji komunikacyjnej towarzyszącej przekazom tekstów, których genologiczna specyfika jest kształtowana pod wpływem intencji wykonawcy. Zamierzeniem autorki było opracowanie klasyfikacji gatunków folkloru dziecięcego, wedle której najważniejszą rolę odgrywają sposoby konstruowania wypowiedzi (wzorce tekstów ustnych), ich organizacja semiotyczna, zwyczajowe zastosowanie oraz intencje nadawcy. Problem polega jednak na tym, że na podstawie materiałów archiwalnych bardzo trudno jest odczytać intencje nadawcy, chyba że w opisie dokładnie została zreferowana sytuacja komunikacyjna towarzysząca rejestracji tekstu oraz zrelacjonowany został kontekst,

w jakim wariant funkcjonował w żywym obiegu. W omawianej książce nie wskazano jednak, na jakiej podstawie autorka wnioskuje o intencjach podmiotu, ustalając miejsce tekstu w obrębie opracowanego układu klasyfikacyjnego. Nie wiadomo, jakie informacje znajdują się w archiwach, z których zaczerpnięto materiały (Archiwum Etnolingwistyczne Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, Muzeum Kultury Ludowej w Kolbuszowej oraz Małopolskie Centrum Kultury „Sokół” w Nowym Sączu). Należy pamiętać, że wzorzec tekstu funkcjonuje w ścisłym powiązaniu z podmiotem oraz jego obrazem świata, który jest historycznie uwarunkowany, zmienny w czasie oraz heterogeniczny (Kajfosz 2011). Nie da się prowadzić rozważań i ustaleń genologicznych bez uwzględnienia tego, w jaki sposób tekst folkloru lokuje się w określonej sytuacji wykonawczej, w danym momencie oraz jak jest postrzegany przez nosicieli. Przywołanie teoretycznych rozważań o funkcji rymowanek, zabaw czy kołysanek w folklorze środowiskowym jest niewystarczające, gdyż na podstawie badań terenowych prowadzonych wśród dzieci wiemy, że traktują one swój repertuar z dużą swobodą, przekształcając nie tylko obecne w nim treści, ale też zmieniając funkcje poszczególnych tekstów czy całych gatunków, a tym samym podważając tworzone przez naukowców genologie.

Kolejną sprawą dyskusyjną jest włączenie do bazy materiałowej zapisów prezentowanych na festiwalach folklorystycznych, m.in. na Karpackim Festiwalu Dziecięcych Zespołów Regionalnych, Festiwalu Kapel i Śpiewaków Ludowych w Kazimierzu Dolnym i Festiwalu Kołysanek w Grębowie. Nie można w tym wypadku mówić bowiem o folklorze dziecięcym. Mamy tu do czynienia z folklorem (folklorem wtórnym, rekonstruowanym), który jest pozbawiony podstawowych cech przynależnych tekstom żywego folkloru, czyli spontaniczności, improwizacji czy sprzężenia zwrotnego. Prezentowane na scenie treści są zazwyczaj wyuczone i opracowane stylistycznie w celu ich uatrakcyjnienia, a sytuacja komunikacyjna pomiędzy nadawcą a odbiorcą przypomina relację aktor-widz. Teksty pozyskane w takich okolicznościach jako efekty swoistej rekonstrukcji i występu artystycznego są zatem zasadniczo odmienne w stosunku do spontanicznej twórczości słownej dzieci.

Monografia Barbary Żebrowskiej-Mazur spotka się niewątpliwie z zainteresowaniem miłośników folkloru dziecięcego oraz osób realizujących działania pedagogiczne i animacyjne z wykorzystaniem literatury ludowej, a imponujący zbiór wariantów zamieszczonych w aneksie pozwoli na różnorodne aktywności, których podstawą jest folklor środowiskowy. Należy również zaznaczyć, że recenzowana publikacja będzie miała kontynuację, autorka przygotowuje bowiem jej drugą część, która ma być poświęcona rekonstrukcji wzorców tekstowych wybranych gatunków folkloru dziecięcego.

BIBLIOGRAFIA

- Hajduk-Nijakowska, J. (2016). *Doświadczenie pamięci. Folklorystyczny kontekst opowieści wspomnieniowych*. Opole: Uniwersytet Opolski.
- Kowalski, P. (1990). *Współczesny folklor i folklorystyka. O przedmiocie poznania w dzisiejszych badaniach folklorystycznych*. Wrocław: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze.
- Kowalski, P. (1993). Poszukiwanie definicji tekstu folkloru. Sytuacja folklorotwórcza. *Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej im. Powstańców Śląskich w Opolu*, 31, 243–249.
- Kajfosz, J. (2011). Folklor jako tekst w obiegu i jego potencjał konstruowania rzeczywistości. W: J. Hajduk-Nijakowska, T. Smolińska (red.), *Nowe konteksty badań folklorystycznych* (s. 53–77). Wrocław: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze.
- Ługowska, J. (1993). *W świecie ludowych opowiadań. Teksty, gatunki, intencje narracyjne*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.